Il-Ħajja Sigrieta tan-Nanna Ġenoveffa ta' Trevor Żahra fid-Dawl tal-Ħsieb ta' Bergson

Manuel J. Ellul

"Il-Komiku ma jeżistix 'il barra minn dak li hu proprjament uman."[1]

Introduzzjoni

Fl-Ebrajk u fil-lingwi Semitiċi kollha, fosthom il-Malti, il-kelma "daħak/ daħaq"[2] hi mnissla mill-għerq S.H.Q. Li jiġri huwa li fil-Malti l-konsonanti "S" tevolvi fl-ittra "D," filwaqt li l-konsonanti "Ħ" u "Q" jibqgħu l-istess.[3]

Id-daħk fil-ħsieb differenti tal-bniedem

Awtur li tkellem fit-tul dwar id-daħk kien Mikhail Bachtin. Huwa jistqarr li personaġġi magħrufa kienu jħarsu lejn d-daħk b'modi differenti. Ippokrate, pereżempju, kien isostni li kemm it-tabib kif ukoll il-marid għandhom ikunu ferħanin u vivaċi biex b'hekk ikunu kapaċi jieqfu lill-mard.[4] Min-naħa l-oħra San Ġwann Kriżostmu, wieħed mill-*patres* tal-Knisja, jistqarr li ċ-ċajt u d-daħk kienu ġejjin mix-xitan. Għaldaqstant il-Kristjan għandu jkun kostantement serju.

Artistotli, fl-Etika Nikomachea jibni l-filosofija etika tiegħu fuq il-prinċipju li *in medio stat virtus*. Dan ifisser li wieħed jikseb il-ħajja virtuża biss permezz tat-triq tan-nofs. Il-virtù etika tinstab dejjem fin-nofs bejn żewġ vizzjijiet, "wieħed ta' eċċess u l-ieħor ta' nuqqas."[5] Għal Aristotli, mela, anki d-daħk irid jieħu t-triq tan-nofs. Il-bniedem vulgari jużа kull opportunità biex idaħħak u jwaqqa' għaċ-ċajt, mingħajr ma jqis jekk hux ser iweġġa' lil ħaddieħor. Min-naħa l-oħra min hu serju ħafna, meta jiċċajtaw ftit miegħu, jeħodha ħażin. Aristotli

jgħallem li wieħed għandu jevita l-estremi: għandu jkun dekoruż, kapaċi jagħżel il-mument opportun biex jiċċajta, u m'għandu qatt ikun dispreġattiv mal-oħrajn. Għandu wkoll ikun kapaċi jieħu ċajta.

It-tliet teoriji ewlenin dwar id-daħk

Jeżistu tliet teoriji ewlenin dwar id-daħk:

(1) L-ewwel teorija hija s-*superiority theory*. Skont filosofi bħal Thomas Hobbes, aħna nidħku għax inħossuna aqwa minn ħaddieħor

(2) Teorija oħra hija r-*relief theory*. Esponent ewlieni ta' din it-teorija huwa Sigmund Freud, li jħares lejn id-daħk bħala mod kif wieħed jeħles mit-tensjoni. Dik l-enerġija li wieħed ikun uża biex jerrepprimi sentimenti sesswali u ta' ostilità, jispiċċa biex imbagħad joħrogħa f'xi ċajta[6]

(3) It-tielet teorija hi magħrufa bħala l-*incongruity theory*. Din it-teorija tinbena fuq l-idea li d-daħk jeżisti għax ikun hemm inkonsistenza, nuqqas ta' qbil jew inadegwatezza. Hemm diversi teoriji u ideat filosofiċi dwar id-daħk li jaqgħu fi ħdan din it-teorija. Għalkemm it-teorija dwar id-daħk tal-filosfu Franċiż Henri Bergson, "mhijiex faċli biex tikklassifikaha,"[7] jien personalment nemmen li għandha taqa' taħt din it-teorija.

Henri Bergson: ir-riġidità bħala s-sors tad-daħk

F'*Revue de Paris,* Bergson kiteb tliet artikli fuq id-daħk li wara ġew ippubblikati fil-ktieb jismu: *Le Rire : essai sur la signification du comique.*[8] Hemm kritiċi bħal John Morreall li jgħidu li t-teorija ta' Henri Bergson għandha tidħol fit-tradizzjoni tas-*superiority theories* għaliex wieħed jidħak b'ħaddieħor għax iħossu superjuri minħabba n-nuqqas ta' flessibilità li jara fih. Mary Ann Cassar tgħid li filwaqt li huwa minnu li d-daħk għal Bergson jeżisti għax in-nies ma jaġixxux b'mod flessibbli, l-enfasi mhijiex fuq daħk bħala espressjoni ta' superjorità, iżda bħala mod li għandu jwassal lil persuna biex tikkoreġi n-nuqqas ta' flessibilità tagħha.[9]

Mistoqsija importanti li jistaqsi Bergson hija din: Aħna biex nidħku? Biex iwieġeb din il-mistoqsija, huwa jibda billi juża diversi metafori. Waħda minnhom tgħid li fi tfulitna, aħna kollha lgħabna l-logħba ta' *Jack and the box,* il-logħba tal-pupu li jkollu molla u li joħroġ minn ġol-kaxxa permezz ta' molla b'mod

mekkaniku. Tagħlqu u jerġa' jaqbeż 'il barra. Terġa' tagħlqu. Jerġa' jaqbeż 'il barra. Tipprova tagħlqu bl-għatu. Mill-ewwel jerġa' jtajjar l-għatu biex joħroġ.[10] Permezz ta' din il-metafora, Bergson irid jurina li aħna nidħku b'dak kollu li għandu funzjoni riġida, mekkanika, awtomatika u li allura mhuwiex flessibbli. Aħna nidħku, pereżempju, b'xi ħadd li jkun nieżel it-taraġ u meta jkun wasal fl-aħħar jipprova jinżel tarġa ineżistenti. L-inżul tat-taraġ ta' din il-persuna huwa mekkaniku, u allura tad-daħk, proprju kif inhu mekkaniku u tad-daħk *Jack in the box*!

Din ir-riġidità tipika tal-magni tqabbad id-daħk. Eżempju ta' din ir-riġidità tinstab fil-"Ħajja sigrieta tan-nanna Ġenoveffa" ta' Trevor Żahra. Fost ir-raġunijiet għaliex missier Ġenoveffa, Attilio, ma riedx li bintu tiżżewweġ lil Zanzu hemm il-fatt li n-nannu ta' Zanzu, "għalkemm kien ilu aktar minn għoxrin sena mejjet, kien għadu magħruf mar-raħal bħala l-akbar sakranazz li qatt rat id-dinja... dak li kien kisser il-kelb fl-istatwa ta' Santu Rokku tal-pjazza."[11]

Il-kliem "għalkemm kien ilu aktar min għoxrin sena mejjet, kien għadu magħruf bħala l-akbar sakranazz li qatt rat id-dinja" juri riġidità kbira fil-ħsieb, daqslikieku nbniet qisha qoxra fuq il-bniedem u bħala konsegwenza beda jġib ruħu qisu magna. Għal Bergson din ir-riġidità tqabbad id-daħk. Issa l-biża' li wieħed jiġi middieħek iservi bħala inċentiv biex wieħed ma jibqax riġidu fil-ħsieb tiegħu u jsir aktar flessibbli.[12] Fl-aħħar fil-fatt Attilio kellu jaċċetta lil Zanzu bħala r-raġel tat-tifla tiegħu. Fid-dawl tat-teorija ta' Bergson, ser nieħu tliet aspetti mill-ħsieb tiegħu fuq id-daħk u napplikahom għar-rumanz umoristiku *Il-ħajja sigrieta tan-nanna Ġenoveffa* ta' Trevor Żahra.

Il-ħajja sigrieta tan-Nanna Ġenoveffa

Fl-istorja ferm imqanqla tan-nanna Ġenoveffa ġara li n-neputi tagħha Renzo Manduca jsib manuskritt fuq il-ħajja sigrieta tagħha. Għalkemm kulħadd kien jaħseb li "l-mara ta' dari kienet mara miġbura, mansweta u umli,"[13] dan juri li dan xejn ma kien japplika għal Ġenoveffa. Fil-manuskritt fil-fatt naqraw dwar karattru mqareb, mimli passjoni u enerġija, dinamiku u enerġetiku. Il-mara kienet taf sew xi ssarraf id-dinja.

Fil-ktieb naqraw dwar l-ewwel infatwazzjoni li kellha għal Eugene fi tfulitha, u l-isperimentar fil-ħajja sesswali fl-iskola, ma' sħabha Maggie Jones u Ċettina D'Amato. Hemm ukoll il-ġrajja tal-ewwel laqgħa tagħha ma' żewġha Zanzu ġewwa t-tieġ ta' Pia. Għalkemm missierha kien ħadha qatgħa bla ħabel

kontra din ir-relazzjoni, hi xorta għamlet ta' rasha u spiċċat iżżewġitu. Wara t-tieġ hemm l-ewwel lejl appassjonat li qattgħu flimkien hi u Zanzu, u kemm Zanzu beda jsibha diffiċli li jikkonsma ż-żwieġ b'żewġ inkwatri ta' Santa Rita u tal-Aċċjomu u ras San Ġwann maqtugħa jħarsu lejh. Ġenoveffa tirrakkonta dwar it-twelid ta' Giovanni, l-ewwel fost sitt it-tfal, u kif dan it-twelid tella' l-familja kollha fis-seba' sema u dwar storja amoruża li kellha ma' Mario Zammit waqt it-Tieni Gwerra Dinjija. Ir-rumanz jispiċċa b'Ġenoveffa li żżur il-qabar ta' Zanzu, li kien ħallieha armla ta' erbgħin sena.

It-teknika ta' Żahra biex idaħħak

Biex idaħħak lil min jaqra Trevor Żahra b'ebda mod ma jiddejjaq ikun espliċitu u vulgari. Darba minnhom, pereżempju, naqraw li wara argument sħun ma' Ġenoveffa, Zanzu ma jiddejjaqx jgħidilha li "l'injokki [tista' ddaħħalhom] waħda waħda ġo [sormok]."[14]

L-element ta' inkongruwenza tipika tal-*incongruity theories* huwa wkoll preżenti ħafna fir-rumanz. Darba oħra naqraw li kien hemm żmien meta waqt l-att sesswali Ġenoveffa u Zanzu kienu jispiċċaw jgħidu "l-aktar kliem oxxen li beda ġej [f'moħħhom]; espressjonijiet ħamalli li kull meta [kienet] [t]ismagħhom jingħadu fit-toroq kienu [jdarrsuha] u [jħammrulha] wiċċha."[15] L-inkongruwenza f'dan l-episodju tinsab fil-fatt li flok att sesswali mimli mħabba u ġentilezza, hemm biss vulgarità u oxxenità. Eżempju ieħor ta' inkongruwenza huwa meta Ġenoveffa tgħid li għalkemm Maggie Jones ma kinitx Kattolika, xorta waħda kienet tifhem fit-Teoloġija. Skont hi, fil-fatt:

> "kull meta mara jew raġel ikollhom x'jaqsmu flimkien, ikunu qed jagħmlu dnub, anke meta jkunu miżżewġin; imma peress li dan hu meħtieġ biex iġibu t-tfal fid-dinja, id-dnub ma kienx ikun fuq spallejhom, imma kien jgħaddi għal għand it-tarbija u minħabba f'hekk din kienet titwieled bid-dnub tan-nisel u jkollhom bżonn il-magħmudija."[16]

L-ewwel aspett tat-teorija ta' Bergson: il-konnessjoni bejn id-daħk u l-uman

Bergson jibda t-teorija filosofika tiegħu billi jistqarr, bħal ħafna oħrajn, li "l-komiku ma jistax jeżisti 'l barra minn dak li hu proprjament uman."[17] Dan

ifisser li hemm konnessjoni intrinsika bejn l-uman u l-komiku. Fil-fatt, filwaqt li għal Bergson huwa possibbli li tidħak b'xi ħaġa li m'hijiex umana, bħal xi annimal, wieħed fil-verità jidħak għax jilmaħ fl-oġġett "attitudni ta' bniedem jew espressjoni umana."[18] Ġenoveffa tgħid li fl-ewwel lejla tagħha ma' Zanzu, meta marret biex taħtaf il-parti privata ta' Zanzu, sabitu qisu "bugħarwien bħal dawk ta' ħdejn il-ħerża tal-bir." Għal Bergson, mill-ġdid, dan id-daħk jiġi mill-fatt li l-bugħarwien huwa mqabbel mal-parti intima tar-raġel, jiġifieri mal-uman.

Għal Bergson anki ċerti espressjonijiet fil-lingwaġġ idaħħkuna, għaliex ifakkruna f'xi element uman. L-espressjoni "inħokk il-bajd"[19] pereżempju, fis-sentenza "Allura jiena m'għandix id-dritt inħokk il-bajd kemm irrid?"[20] iddaħħakna għax mill-ġdid, hawn għadna referenza għall-parti privata tar-raġel, għal xi ħaġa li hija purament umana. Il-konklużjoni hija mela waħda: "il-komiku ma jistax jeżisti 'l barra minn dak li hu proprjament uman."[21]

It-tieni aspett tat-teorija ta' Bergson: l-emozzjonijiet u d-daħk: tramuntana u nofsinhar

Henri Bergson jemmen li l-akbar għadu tad-daħk huwa l-emozzjonijiet tal-ħniena u tas-simpatija.[22] Fil-ktieb ta' Żahra hemm diversi episodji fejn din il-parti tat-teorija ta' Bergson tista' tiġi applikata. F'episodju partikolari, pereżempju, Ġenoveffa tidħol fil-ħsibijiet tagħna u tgħidilna li fi xbubitha kienet tassew tfajla "sabiħa, grazzjuża, ħelwa u desiderabbli."[23] Minkejja dan tistqarr bla tlaqliq ta' xejn li kien jirnexxilha tiġbed l-aktar "ġuvintur koroh, diżgrazzjati, u imbeċilli"[24] li kien hemm fis-suq. Hi tagħti deskrizzjoni komika ta' kull wieħed minnhom.

Wieħed minnhom, pereżempju, kien qed jistudja għal nutar, kien twil u rqiq, u kien jilbes tassew ikrah. Biex jirbaħ imħabbitha, kien jieħu pjaċir ikantalha. Ieħor, Silvestre Mamo, kien iħobb jiktbilha poeżiji tat-Taljan tant sbieħ li kienet tqabbilhom ma' tal-poeti Taljani Foscolo u Leopardi. Minkejja dan, l-apparenza tiegħu kienet tassew kerha: kien "qasir u imbaċċaċ," u donnu ma kienx ġab ruħu, għax kien qisu "tifel tal-preċett."[25] Ma' din il-lista ta' deskrizzjonijiet koroh u fl-istess ħin komiċi hemm Ramiro li meta mar biex ibusha, indunat li "kellu ħalqu jinten pesti... riħa arinġi u żejt imranġat..."[26]

Skont it-teorija ta' Bergson, aħna fil-bidu nħossu ħniena kbira għal dawn l-irġiel koroh. Huma lkoll kienu qegħdin jippruvaw juru l-imħabba tagħhom b'diversi modi, iżda ma kinux qed jiġu apprezzati. Ġenoveffa kienet qiegħda

tħares biss lejn il-qoxra ta' barra, mingħajr ma tħares lejn dak li hemm ġewwa. U allura suppost meta naħsbu ftit, nispiċċaw inħennu għalihom, nissimpatizzaw magħhom u nitnikktu. Għal Bergson dawn l-aneddoti jdaħħkuna għax ineħħu minna nfusna dawn l-emozzjonijiet ta' ħniena u simpatija fil-konfront ta' dawn l-irġiel. Għal Bergson m'hemmx diskussjoni: il-ħniena, is-simpatija u d-daħk huma t-tramuntana u n-nofsinhar ta' xulxin.

It-tielet aspett tat-teorija ta' Bergson: id-daħk fi grupp

Bergson jikkonkludi li biex ikun hemm id-daħk irid ikun hemm xi forma ta' udjenza li tista' tkun kemm reali kif ukoll immaġinarja. Huwa jgħid: "Id-daħk – [...] jikxef dejjem element ta' ftehim, jekk mhux saħansitra kompliċità, bejn nies oħra li qegħdin jidħku."[27] Dawn in-nies, din l-udjenza, tista' tkun preżenti kemm realment u kemm immaġinattivament fis-sitwazzjoni.

F'episodju partikolari tar-rumanz il-protagonista titkellem dwar l-avventuri tagħha l-iskola tas-sorijiet li kienet tattendi. Hawnhekk hija tibda tiddeskrivi sidirha u tgħid "li kien għadu ċkejken daqs żewġ pastini tal-lewż morr."[28] Ġenoveffa tkompli billi tqabbel sidirha ma' dak ta' Maggie Jones li kien "wieqaf u ppuntat, bil-bżieżel imtellgħin ħarira 'l fuq bħal gażaża fi flixkun tat-trabi."[29] Filwaqt li huwa minħabba l-inkongruwenza li dan il-paragun jikxef li wieħed jidħaq, biex inkomplu fuq l-aspett tat-teorija ta' Bergson, wieħed jidħaq ukoll għax teżisti kompliċità bejn l-awtur tad-djarju, Ġenoveffa, jew tal-ktieb, Trevor Żahra, u l-udjenza li qiegħda taqra.

Konklużjoni

Bħala konklużjoni nistgħu allura ngħidu li għal Bergson id-daħk jeżisti bħala mod kif wieħed jikkoreġi r-riġidità. Barra minn hekk, għal dan il-filosofu:

(1) hemm konnessjoni intrinsika u inseparabbli bejn id-daħk u l-uman. Jekk fix-xena għal xi raġuni jonqos l-uman, żgur li ma jistax ikun hemm il-komiku

(2) l-emozzjonijiet tal-ħniena u tas-simpatija u d-daħk huma l-akbar għedewwa ta' xulxin u ma jistgħu qatt, taħt ebda ċirkostanza, imorru id f'id

(3) ma jistax ikun hemm id-daħk mingħajr il-preżenza tal-bniedem fi grupp. Dan il-grupp jista' jkun jgħix kemm fir-realtà, kif ukoll fl-immaġinazzjoni tal-persuna.

Noti

1 Henri Bergson, *Il riso. Saggio sul significato del comico. Introduzione di Fabio Ceccarelli. Traduzione e note di Franco Stella Classici del pensiero,* ir-raba' edizzjoni (Milano: BUR, 2008) 38. – Din hi traduzzjoni tiegħi tal-frażi ta' Henri Bergson: *Il comico non esiste al di fuori di ciò che è propriamente umano.*

2 Joseph Aquilina, *Maltese – English Dictionary, Volume one, A-L,* (Malta: Midsea Books Ltd, 1987) 191.

3 Mary Ann Cassar, *Logic, Laughter and Laughter Provocation,* L-Università ta' Malta, teżi tal- Ph.D. mhux ippubblikata, 2006, 21.

4 Michail Bachtin, *L'opera di Rabelais e la cultura popolare. Riso, carnevale e festa nella tradizione medievale e rinascimentale* (Torino: Giulio Einaudi editore, 2001) 77.

5 Joe Friġġieri, *In-Nisġa tal-Ħsieb, Storja tal-Filosofija, l-ewwel volum, mill-Griegi tal-Qedem sar-Rinaxximent* (Malta: Media Centre, 2000) 96.

6 Aaron Smuts, *Humor,* in *Internet Encyclopedia of Philosophy. A Peer-Reviewed Academic Resource,* 13 ta' Settembru, 2015 <http://www.iep.utm.edu/humor/>.; Sigmund Freud, *Il motto di spirito e la sua relazione con l'inconscio.*. Traduzione di Piero L. Segre, Edizione integrale (Roma: Newton Compton editori, 2015).

7 Smuts

8 Bergson III.

9 Mary Ann Cassar, "Freud on Bergson on Laughter," *A Philosopher at large. Essays Commemorating Peter Serracino Inglott,* ed. Jean Buttigieg, Jean-Paul De Lucca, Claude Mangion (Malta: BDL Publishing, 2013) 43.

10 Bergson 76-77.

11 Trevor Żahra, *Il-Ħajja Sigrieta tan-Nanna Ġenoveffa* (Malta: Merlin Library Limited, 2008) 11.

12 Cassar, *Freud on Bergson on Laughter* 43.

13 Żahra 9.

14 Żahra 97.

15 Żahra 113-114.

16 Żahra 28.

17 Bergson 38 – Traduzzjoni tiegħi tas-sentenza: *Il comico non esiste al di fuori di ciò che è umano.*

18 Bergson 38 – Traduzzjoni tiegħi tal-kliem: *Rideremo di un animale, ma perchè avremmo sorpreso in esso un'attitudine d'uomo o un'espressione umana.*

19 Żahra 118.

20 Żahra 118.

21 Bergson 38 – Traduzzjoni tiegħi tas-sentenza: *Il comico non esiste al di fuori di ciò che è umano.*

22 Bergson 39

23 Żahra 35.

24 Żahra 36.

25 Żahra 38.

26 Żahra 40.

27 Bergson 40. – Din hi traduzzjoni tiegħi tal-frażi: *Il riso nasconde sempre il presupposto di un'intesa, direi quasi di complicità, con altri burloni reali e immaginari.*

28 Żahra 27.

29 Żahra 28.